

МІСЦЕ ЕТНОЛІНГВІСТИКИ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СИСТЕМІ ВИХОВАННЯ

Здійснено спробу дослідити деякі проблеми з галузі етнолінгвістики, яка відіграє важливу роль у національній системі виховання.

Першим і визначальним кроком у формуванні національної самосвідомості - основної ознаки етносу - повинно стати вивчення лінгвоментальності народу [1]. Саме мова найповніше і найяскравіше засвідчує національну специфіку і змістову своєрідність культури, зокрема, в плані бачення української ментальності. В ракурсі розуміння взаємозв'язку між мовою та нацією, етносом слід пояснити такі поняття, як *етнопсихолінгвістика* та *етнолінгвістика*. *Етнопсихолінгвістика* - це наука, що вивчає особливості національної свідомості представника певної нації, етносу через його зв'язки з культурою та мовою даної спільноти. Тлумачний словник української мови дає таке визначення: "*Етнолінгвістика - розділ мовознавства, який досліджує психічні, етнічні та інші особливості народу, племені та відображення їх у мовній системі*" [2: 268].

Є в українській вдачі якість, яка здатна послаблювати наші слабкі сторони і зміцнювати сильні, - це пісенність. Володимир Янів зазначає, що "пісню, а не товариською розмовою, виливаємо наші почування, і пісня нас найкраще єднає... Вистачить тільки подивитися навіть на чужині на нашу молодь, яка іноді й мовою слабо володіє, і навіть критично вже наставлена до українства, проте завжди дуже чутлива на гуртовий спів, що її перемінює, перетворює. При пісні вона перероджується, чи відроджується" [3: 82].

Філософи, етнологи, фольклористи вважають *пісенність* однією з основних ознак ментальності українського народу. Цей аспект української етнопсихології потребує ще детального дослідження, зокрема і лінгвістичного.

Видатний етнопсихолог В. Янів називає українців філософічним і поетичним народом. Виявляються ці ознаки "в нашій приповідковій пісенності, коли мало є народів, які можуть рівнятися пісенною культурою, співучістю з українцями" [3: 81]. Наш славний земляк Іван Огієнко захоплено констатує: "Візьмім його пісню: її утворив народ такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають таку ж саму пісню. Наші пісні - це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за нами" [4: 5].

В пісні відбився світогляд нашого народу, характерною особливістю якого є високий ідеалізм. В ідеальному образі людини, в першу чергу, підкреслюються високі властивості душі. А це ще раз підкреслює необхідність пісні у широких масштабах в сучасному українському національному вихованні.

"Українці топляться в настроєво-почувальному морі, в його безмежності знаходять себе в найкращому разі саме тієї емоціоно-настроєвої сфери - в ліричній пісні. З морської піни вродилася грецька Афродіта. З морського прибою почувань народилася українська краса - пісня. Пісенна ліричність - це приблизне окреслення такої душевності" [5: 104].

В українському середовищі побутує метафора *світлом сповивати свою душу*. "Співаючи, народ-орач таким світлом сповивав свою душу, що в його духовнім небі хмари ріллею сналися йому в ноги" [6: 98]. Ось у цьому і заховано світло, оберіг самотутності української нації.

Дослідник української етнопсихології В. Янів таку властивість, як співучість, називає "*прямуванням до слова*", звертаючи таким чином увагу на зв'язок усної словесної творчості українців з їх співучістю.

Якщо слово в першу чергу діє на свідомість людини, викликає у неї думки й уявлення, то музика найперше діє на почуття, її вплив доходить до глибини підсвідомого. Коли ж музика й слово об'єднуються в пісні, то вони охоплюють своїм впливом всю істоту людини.

Про вплив усного слова, покладеного на музику, розповідає М. Аркас у спогадах про свого батька, який був зачарований співом кобзаря Терешка Пархоменка. Його пісні були надзвичайні, наповнені сюжетами з минулого України, з незвичайно багатими інтонаціями; вони були найпрекраснішою, найзворушливішою апотеозою української бувальщини.

Варто сьогоднішнім наставникам найменших громадян держави подумати, яким чином використати виховний потенціал народної пісні у поверненні їх до джерел рідної мови, до її нев'янучої краси, чарівності, мелодійності.

Якщо мова - душа народу, а пісня - його дух, то колискова - народження цього духу, бо вона сповиває материнським наспівом маленьку людину, крихітку життя. Материнський наспів найщиріше виколисує, висловлює суть розквітлої і щасливої душі. Тут не можна підвищувати голос, мелодія тихоплинна, зачаровує, заколисує ніжністю, доступністю та простотою. Поетичні рядки в колискових приваблюють пестливістю, художньою довершеністю. В кожному слові пломеніє світ добра, дивної краси і, звичайно, материнської любові.

В народному дитинознавстві колисковим пісням надається особливого значення, бо в них віддзеркалюються найглибинніші людські почуття та чесноти, які є творчістю жіночої поетичної душі, психологічним ґрунтом, на якому росте дитина. Етнолінгвістичні дослідження лексики колискових пісень свідчать, що вони зберігають первинність мовної традиції, виступають оберегами з властивими їм словами-символами, прихованою чи ясною метою виконання: "Ой баю, мій баю, котка заспіваю", "Баєчки, баю, котка пригукую. Хай біжить до хати Олеся колихати". Слово *баяти* зберігає праслов'янську форму, яка могла бути утворена від дієслова *говорити* [2:39]. Від нього утворено слово *балувати* у значенні *пестити, лікувати словом, замовляти*". Недарма у казках kota часто називають Баюном за його нескінченно-заспокійливу пісню.

У тлумачному словнику сучасної української мови знаходимо, що слово *люлі* вживається як побажання приємного сну дитині, як приспів у колискових піснях [2: 499]. Сучасні етимологічні словники пояснюють це слово

як звуконаслідувальне, подібне до спільноіндоевропейського *лолаті* - рухатися туди-сюди, тремтіти, колихатися.

Проаналізуємо лексему *ляля*. Підґрунтям для пояснення може служити світоглядне уявлення наших предків про походження життя та прадавні міфологічні образи. "Прихід" - народження дитини завжди було найбільшою таємницею. Прагнучи осягнути причину, що спонукала два Першоджерела поєднатися для створення Третього Життя, наші предки прийшли до висновку, що ця причина є незбагненою для простих смертних. Вони вирішили вважати це загадковою грою "вищої" сили, яку назвали *ляля*. В Індії слово набуло звучання *ліла*, зберігаючи при цьому первинне значення незбагненої гри вищих сил. В сучасній українській мові існують слова на позначення ігрової діяльності: *лялька, ляля, леляти, ляляти* (в значенні *оточувати когось турботами*). У давніх обрядових піснях слово *леляти* (колихати, доглядати, милувати, пестити) зустрічається досить часто.

За міфологічним словником, *Лель* - це язичницьке божество кохання та шлюбу. У творі Т. Шевченка "Царі" читаємо: "Перед богами Лель і Ладо огонь Рогніди розвели". Ідентифікувати статі наведеного образу важко. М. Костомаров зазначає, що подібна двостатєва міфологічна істота уособлює собою природу первісну і абсолютну; природу, яка не виявляється у протилежностях. У колискових піснях традиційно немовля ніби виступає синонімом до слова *Лель*: воно ще не хлопчик, не дівчинка, *воно* ще *маля, дитя, ляля*. А звідси випливає, що колискова пісня є давньою ритуальною грою "Ляля", учасниками якої є мати і дитина. Суть такої гри зводиться до того, щоб приховати немовля від злих сил, приспати їх, обманути.

Лексеми *сон, спати* є стержневими кожної колискової пісні. Праслав'янський *корінь съп* міститься у словах *съпати- заснути, зануритися в сон, усъпнути* - померти, *усъпление* - сон, кончина, смерть. Етнографи стверджують, що в колискових піснях мати часто використовує характерний для архаїчної культури прийом обману смерті: переконує темні сили, що дитина "спить", вона "не жива", отже не слід її будити.

Образи колискових пісень трактуються по-різному і мають різне призначення. Важливе місце посідає образ *кота*. Синонімом до поняття *колискова* є вислів *співати кота*. За давньою легендою кіт - це тварина, яка вийшла з рукава Божої Матері. У багатьох народів кіт є оберегом домашнього житла та затишку. В дитячому фольклорі українців є сила забавлянок, колісанок, ігор про кота.

Головне призначення колискових - приспати дитя. Магічною силою володіє поетична абстракція химерних образів *Сну та Дрімоти*.

*Ой ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.*

За рівнем художньої майстерності коліскові стоять у світі високої поезії. Слова материнської пісні - жива артерія життя, ужиткова спадщина, поетичність, щирість та безпосередність якої становить основу морально-етичних смаків дитини. Пестливість форм мало не всієї лексики поетичних образів - побажань дозволяють припустити спільність коліскової пісні із замовляннями.

Слово вчить, розважає, охороняє, застерігає, ніжить, карає, чарує, веде у світи незвідані. Маленьку дитину на цьому світі зустрічає лагідне, пестливе мамине слово. З покоління в покоління наспівують мами про Сонка, Дрімоту, Кота-воркота. В народі існує віра в те, що чим більше мати виспіває коліскових над дитиною, тим щасливішою і мудрішою вона ростиме, здоров'я матиме та добру душу, котра відчуватиме своє і чуже щастя та горе.

Хоч маля не розуміє значення слів, не поєднує їх в сюжетний виклад, та потрохи прислухається до мелодійного слова, до переливів матиного голосу, до звуків рідної мови. То елемент національного виховання. Якщо під таким кутом зору підходити до поняття "рідна мова", то материнська мова і є рідною. Тоді ключем до національного виховання буде мова. Звичайно, можна з пелюшок навчити і будь-якої чужої мови, але вона не матиме фізіологічної основи - генетичного коду дитини як представника конкретної нації.

Підрастає дитина - змінюються і коліскові. Слово матері є важливим елементом формування психічного та фізичного стану дитини, воно формує характер, будує психіку. Жодна з мов не має такої широкої палітри зміншувально-пестливих форм одного і того ж поняття. Тому важко віднайти аналоги чи замітники при перекладі текстів з української мови на інші. І яких тільки слів-звертань не придумає мама до своєї дитини! *Лялечко, золотко, серденько, зозулько, сонечко, ягідко, зайчику, ластівочко, ластів'яточко, синочку, донечко, пташечко, крихітко*... Такі ж лагідно-чаруючі слова вводить мати і в коліскові:

*Щоб зростало маленятко,
Наше любе пташенятко,
Наша квітонька маленька,
Наша зіронька ясенька.*

Зростає дитина в аурі рідного слова, прислухається до ніжних мелодій, поступово починає нанизувати мовне намисто в дарунок матінці: *матусенько, мамочко, мамонько, матуся* ...

У галузі співу Україна посідала раніше одне з перших місць у світі. Дуже шкода, що в сучасному українському суспільстві цьому аспекту культури приділяють мало уваги. Дітей не вчать співу на належному рівні, підриваючи тим самим оте глибинне коріння, що наповнює українця чарами материнської коліскової, мелодійністю рідного слова, органічною єдністю з природою, звичаєм, обрядом, підриває психологічні основи етносу. Мова і пісня у нашій спільноті крокують поруч, взаємозбагачують та взаємодоповнюють один одного. Вони мають надзвичайно велике значення у справі виховання української дитини - свідомого громадянина держави. Тому так важливо сьогодні дослідити напрями впливу на дитину пісенного слова з метою формування її найкращих якостей за допомогою засобів етнопедагогіки, залучаючи при цьому етнопсихологію та етнолінгвістику.

"Коли добре щось умієте - того не забувайте, а чого не вмієте - то учіться", - так передав естафету своєму далекому в часі, але рідному духом нащадкові Тарасу Шевченку Володимир Мономах. Вчитися як на досвіді свого народу, так і чужих, але не за рахунок витіснення, а то й зневаги свого, а так, щоб була "мудрість своя". Тож і закликав Кобзар: "І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь".

"Думка і мова" - ось аспект дослідження великого лінгвіста О. Потебні. На основі такого підходу він зробив епохальні відкриття: мова - це і досвід, і філософія людини (суспільства) та нації, міра їхнього інтелекту й світогляду, код психіки та міра морального, естетичного, психічного розвитку. Мова - це найтривкіший феномен спадкоємності поколінь і традицій, найуніверсальніший засіб самовираження. *Міра володіння рідною мовою є мірою духовності людини та суспільства, отже - мірою загального поступу.*

Ключем до національного виховання дітей молодшого шкільного віку повинна стати рідна мова. Саме мова найповніше і найяскравіше засвідчує національну специфіку і змістову своєрідність культури. Етнолінгвістика має посісти належне їй місце у національній системі виховання, допомогти людині зрозуміти глибинну сутність свого етнічного середовища. Ми спробували дослідити лише деякі проблеми із цієї галузі знань.

При створенні моделі виховання дитини-українця на засадах етнопедagogіки знання із етнолінгвістики особливо доречні. Без врахування даних етнопсихології, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики така модель буде штучною, відірваною від природи дитини. Ці науки створюють міцний фундамент для побудови програми національного виховання на засадах народної мудрості.

*****

1. Бардина Н. Языковая гармонизация сознания. - Одесса, 1997.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. Бусел В.Т. - Ірпінь: Перун, 2001.
3. Янів В. Українська етнопсихологія і наш національний виховний ідеал // Нар.творчість та етнографія.- 1998. - №5-6.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу.- К: Видавництво книгарні Є.Череповського, 1918.
5. Шлемкевич М. Душа і пісня // Українська душа. - К., 1992.
6. Ілля В. В річищі Великого Стилю чи поза ним // Основа. - 1993. - 25 (3).

Матеріал надійшов до редакції 25.09.03 р.

Маєвская Л.М. Место этнолингвистики в национальной системе воспитания.

Предпринята попытка исследовать некоторые проблемы этнолингвистики, которая играет большую роль в национальной системе воспитания.

Mayevska L.M. The place of ethnolinguistics in the national system of education.

The article is an attempt at researching into the problems of ethnolinguistics, which is of major importance in the national system of upbringing.